

Eigendom en economie

Economie gaat over markten. Markten veronderstellen private eigendomsrechten. De aandacht voor eigendomsrechten in de economie is echter vaak relatief beperkt. Het is daarom waardevol dat hier in het nieuwe examenprogramma economie meer aandacht voor komt. In dit artikel wordt een schets gegeven van de rol van eigendomsrechten in de economie.

Door Geert Woltjer

Een goed georganiseerd en gehandhaafd stelsel van eigendomsrechten is essentieel voor het functioneren van een economie. Toch werd hier tot voor kort in de standaard neoklassieke economie weinig aandacht aan besteed. Impliciet wordt echter in bijna alle economische theorie verondersteld dat er goed gedefinieerde private eigendomsrechten zijn. En deze worden zonder veel transactiekosten gehandhaafd. Het is goed om deze zwarte doos te openen en ter discussie te stellen.

Wat is eigendom?

Eigendom is een bundel rechten. Als een vervoersbedrijf een autobus volledig in eigendom heeft, betekent dit dat het bedrijf het recht heeft om de bus te gebruiken, het inkomen dat uit het gebruik van die autobus komt te behouden, de autobus te veranderen, anderen van het gebruik van de autobus uit te sluiten, en het recht om de autobus aan iemand anders te verkopen of verhuren. Dit laatste is belangrijk voor een vrije markteconomie, omdat de mogelijkheid tot verkoop ertoe leidt dat als iemand anders de autobus meer waard vindt dan de eigenaar, deze autobus aan die persoon verkocht kan worden.

De mogelijkheid om een autobus ook aan anderen te verhuren geeft aan dat onderdelen van de bundel eigendomsrechten los van elkaar kunnen worden verhandeld. Zo heeft de huurder van de autobus het recht om de bus te gebruiken en de inkomsten van dat gebruik te behouden, maar meestal niet het recht om de autobus een andere kleur te geven of de autobus aan iemand anders te verkopen.

Een essentiële eigenschap van eigendom is dat anderen van het gebruik van goederen kunnen worden uitgesloten en dat de kosten om dat te doen niet te hoog zijn. Zo zetten mensen hekken om hun tuin om ervoor te zorgen dat andere mensen en honden niet in hun tuin komen. Sociale controle en politie zijn op de achtergrond om anderen te weren het eigendomsrecht aan te tasten.

De hoogte van de transactiekosten om anderen van gebruik uit te sluiten, leidt er vaak toe dat eigendomsrechten slechts beperkt worden gehandhaafd. Zo wordt het illegaal kopiëren van muziek in grote mate gedoogd, omdat de kosten van volledige handhaving van de auteursrechten te duur en maatschappelijk onaanvaardbaar is. Daarmee is het economisch relevant eigendomsrecht anders dan het formele eigendomsrecht. En vanuit economisch oogpunt kan dit efficiënt zijn.

Handhaving

Eigendomsrechten zijn er niet vanzelf. Ze zijn er bij de gratie van het feit dat anderen de rechten respecteren. Dat kan zijn door sociale controle of normen in de samenleving. Maar bijna altijd is er een staat op de achtergrond die ervoor zorgt dat de eigendomsrechten gehandhaafd worden. En dat geeft meteen aan dat de op eigendom gebaseerde markt een sterke staat nodig heeft. Toen in Oost Europa een vrije markteconomie werd geïntroduceerd, was het succes lang niet overal gunstig. Als de politiek corrupt is, de rechtshandhaving gebrekkig is, en de mensen eigendom niet respecteren, werkt een markteconomie niet. Dan

gaan mensen hun macht misbruiken, en kunnen er maffia-achtige praktijken ontstaan. Of er is zoveel onzekerheid dat niemand durft te investeren.

Dit is ook vaak een probleem in ontwikkelingslanden. Hernando de Soto, een Peruviaanse econoom, betoogt dat het vaststellen van een stelsel van goed beschermde formele, private eigendomsrechten essentieel is voor verdere ontwikkeling. Goed beschermde eigendomsrechten verminderen de onzekerheid dat bezittingen worden afgenomen, en maken het daardoor waardevoller om te investeren. Formele eigendom maakt het ook mogelijk om eigendom als onderpand te gebruiken om geld te lenen voor investeringen. En een relatief kleine lening kan het mogelijk maken om uit de armoedeval te komen doordat het ruimte geeft om iets te investeren.

Het handhaven van formele eigendomsrechten vergt veel van een overheid. Zo'n overheid moet in ieder geval zodanige procedures en regels hebben dat het ook voor armen aantrekkelijk en mogelijk is hun eigendomsrechten formeel vast te leggen. Als er te grote belastingen zijn op formeel geregistreerd eigendom of een complex stelsel van ingewikkelde vergunningen en procedures nodig is om eigendommen te formaliseren of over te dragen, worden mensen in het informele circuit gedwongen. Dit is een probleem in ontwikkelingslanden, maar soms ook in ontwikkelde landen. Als je onderhoud aan je huis zwart hebt laten verrichten, zijn er veel minder mogelijkheden je te beschermen tegen wanprestatie dan als het om formele transacties gaat.

Aantasting van eigendomsrechten geeft vaak recht op schadevergoeding. Als iemand tegen jouw auto botst, heb je recht op schadevergoeding. Meestal wordt dat onderling geregeld, bij onenigheid bepaalt de rechter dat. Dit is efficiënt, omdat dit ervoor zorgt dat je redelijke zekerheid hebt dat je eigendom niet zomaar wordt vernietigd. Als je in een land woont waar eigendommen vaak vernield worden, zal je niet snel een heel erg mooie auto kopen, waardoor je het genot daarvan misloopt. Als je in een land woont waar eigendom relatief zeker is, is er dus veel meer mogelijk. En er hoeft minder te worden geïnvesteerd in bescherming van verworven goederen. De toename van de criminaliteit heeft ertoe geleid dat huizen en auto's beschermd worden door steeds gecompliceerdere sloten en beveiligingssystemen, en dat banken net zoals in de VS al in de jaren zestig het geval was, veel investeren in veiligheid. Dat is duur.

Verwachtingen en eigendom

Het is onmogelijk om eigendomsrechten en contracten volledig te definiëren. Vaak zijn de transactiekosten te hoog om alles heel precies te regelen. Bij onenigheid over eigendomsrechten kan dan de rechtspraak worden ingezet. Daarbij wordt aan regels een preciesere betekenis gegeven, of wordt er op basis van algemene rechtsbeginselen en eerdere uitspraken een beslissing genomen over een conflict over eigendomsrechten. Vanuit economische optiek is het daarbij van belang dat zoveel mogelijk wordt aangesloten bij wat men redelijkerwijze mag verwachten. Laat ik dat toelichten.

Iemand woont in een rustige omgeving en verwachtte bij de aankoop van zijn huis dat dit zo zou blijven. Op een gegeven moment wordt er besloten dat vlakbij dat huis een vliegveld wordt aangelegd. De rust is over, en het huis daalt in waarde. De huiseigenaar spreekt de eigenaar van het vliegveld aan voor het verlies aan waarde van zijn huis, en eist compensatie. Is een schadevergoeding vanuit economisch oogpunt te verdedigen?

Het antwoord is: ja. De huiseigenaar leidt schade door het vliegveld, en dat is een kostenpost voor deze huiseigenaar. En die wordt veroorzaakt door de aanleg van het vliegveld. Om bij de aanleg van het vliegveld een goede kosten-baten afweging te maken, moet deze kostenpost bij de beslissing worden meegenomen. En de meest logische wijze is dat het vliegveld de schade betaalt.

Nu bekijken we een andere situatie. Een huiseigenaar heeft een huis laten bouwen op een stuk grond en daarbij was bekend dat over enkele jaren vlak erbij een vliegveld zou worden aangelegd. Aangezien bekend was dat het vliegveld er zou komen, heeft de huiseigenaar de grond extra goedkoop kunnen kopen. Op het moment dat het vliegveld er komt, stelt ook deze huiseigenaar het vliegveld aansprakelijk voor de schade. Is een schadevergoeding vanuit economisch oogpunt te verdedigen?

Het antwoord is: nee. De huiseigenaar wist op het moment dat het huis werd gebouwd dat het vliegveld er zou komen, en heeft het te verwachten vliegtuig lawaai al bij de bouwbeslissing betrokken. De schade die ontstaat doordat het vliegveld er komt, is het gevolg van zijn eigen beslissing daar het huis te bouwen, en deze schade was te voorkomen geweest door ergens anders op een ook in de toekomst rustige plek een nieuw huis te bouwen.

Het recht op schadevergoeding moet dus gekoppeld zijn aan de vraag wie de schade het beste had kunnen voorkomen. Eigendomsrecht, en daarmee het recht op schadevergoeding bij aantasting ervan, heeft te maken met de vraag hoe zekerheid kan worden gecreëerd om efficiënte beslissingen mogelijk te maken. Als iemand heeft geïnvesteerd op een plaats waar hij ook in de toekomst rust verwacht en daarvoor ook heeft betaald, leidt aantasting van die rust tot een schade. En als zo'n aantasting van rust zomaar mag zonder een schadevergoeding, zal men minder voor die rust willen betalen.

Schaarste en eigendomsrechten

Het voorgaande geeft al aan dat eigendomsrechten instituties zijn. Deze zijn ontstaan als oplossing van schaarste-problemen. Zolang er weinig mensen op aarde leefden, kon er geleefd worden van wat de natuur bood aan vlees en vruchten, zonder dat consumptie van de een ten koste ging van de consumptie van de ander. Naarmate de bevolking groeide bood de natuur niet meer genoeg. Om genoeg te produceren was het noodzakelijk om te investeren, bijvoorbeeld door gewassen te zaaien die later geoogst zouden moeten worden. Dat vereiste echter eigendom van dat stukje grond, omdat anders het werk niet rendabel zou zijn. Bescherming van het eigen ingezaaide stukje grond, kon relatief gemakkelijk, hoewel er altijd kapers op de kust waren. Degene die het eerste een onontgonnen stuk grond tot zich nam, had impliciet de eigendomsrechten. Die eigendomsrechten waren echter verre van zeker. Samenwerking was noodzakelijk, waarbij vorsten zich specialiseerden in het bewaken van de eigendomsrechten. De militair gezien krachtigste vorst was het beste in staat om eigendomsrechten te verdedigen, en kreeg dus de macht.

Ook in de moderne tijd ontstaan nieuwe eigendomsrechten als oplossing van schaarste-problemen en machtsstrijd. In de visserij ontstond er door betere technologie, een groeiende en steeds welvarender bevolking overbevissing. Als één visser minder zou vissen om de visstand in de toekomst groter te maken, zou hij daar zelf geen voordeel van hebben omdat het andere vissers de mogelijkheid gaf meer te vissen. Terwijl het voor alle vissers tezamen voordelig was om minder te vissen, was het voor elke individuele visser voordelig om zoveel mogelijk te vissen. Om dit probleem op te lossen, zijn in Europa visquota geïntroduceerd. Dit was een nieuw eigendomsrecht, geïntroduceerd door een federatie van staten. In eerste instantie waren deze eigendomsrechten niet overdraagbaar, en daarmee onvolledig. In Nederland zijn de quota wel overdraagbaar geworden.

De handhaving van de quota was zeer moeilijk. Fraude was aan de orde van de dag, en daarmee waren de eigendomsrechten die aan de quota gerelateerd waren niet volledig effectief. Daarom werden er allerlei maatregelen geïntroduceerd die vissers dwongen minder te vissen. De dagen dat uitgevaren mocht worden werden beperkt, evenals de grootte van vissersschepen. Al dit soort maatregelen waren een beperking van de eigendomsrechten van vissers, en leidden ertoe dat de vissers op een relatief inefficiënte wijze hun vis vangen.

Het voorgaande geeft aan dat toenemende schaarste het belang van het vaststellen van eigendomsrechten belangrijker maakt, maar dat het instellen en handhaven van eigendomsrechten ook kosten geeft. Een afweging van die transactiekosten en handhavingskosten maakt soms het instellen van private eigendomsrechten voordelig, maar kan ook tot de conclusie leiden dat staatseigendom of wetgeving beter is. Private eigendomsrechten zijn in veel gevallen efficiënt, maar lang niet altijd.

Eigendomsrechten en welvaartsverdeling

Een groot probleem bij de vaststelling van eigendomsrechten is dat het vaststellen van eigendomsrechten ook effecten heeft op de verdeling van de welvaart. Het introduceren van nieuwe eigendomsrechten kan leiden tot een aantasting van de bestaande eigendomsrechten en daarmee op gerechtvaardigde verwachtingen gebaseerde investeringsbeslissingen verliesgevend maken. Daarom werden visquota bij de introductie van het systeem toegewezen op basis van de hoeveelheid vis die in het verleden was gevangen. Dat leidt ertoe dat de bestaande vissers de quotawinsten krijgen, en niet bijvoorbeeld de overheid die ze ook bij opbod zou kunnen verkopen.

Bij het opzetten van een CO₂-markt naar aanleiding van het Kyoto protocol om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen, speelde het conflict over eigendomsrechten een grote rol. De rijke landen waren mede rijk geworden doordat ze altijd het recht hadden om onbeperkt broeikasgassen uit te stoten. Nu wilden de rijke landen dit beperken, maar als de quota voor broeikasgassen gebaseerd zouden worden op de bestaande uitstoot, zouden de opkomende landen flink moeten gaan betalen om quota te kopen om de met hun groei samenhangende stijgende uitstoot van broeikasgassen te financieren. Dat zou betekenen dat de arme landen aan de rijke landen zouden moeten betalen, wat de arme landen als onrechtvaardig zagen. De rijke landen hadden echter geen behoefte om grote hoeveelheden quota aan de arme landen cadeau te geven. De uitkomst was dat de rijke landen hun broeikasgassen zouden verminderen, en dat de arme landen niet aan het systeem meededen. En de rijke landen zouden ook aan hun broeikasgasreductieverplichting kunnen voldoen door projecten te financieren die tot broeikasgasreductie in ontwikkelingslanden zou leiden. De VS besloot zich buiten het verdrag te houden, omdat een half verdrag geen verdrag was. Gevolg: moeilijk te handhaven regelgeving, waar veel ontsnappingsmogelijkheden aanwezig waren. Doordat het vaststellen van eigendomsrechten gevolgen heeft voor de welvaartstverdeling, komen eigendomsrechten soms moeizaam tot stand.

Conclusie

Het bestaan van private eigendomsrechten is verre van vanzelfsprekend. Het instellen van private eigendomsrechten wordt pas voordelig als de baten door betere allocatie opwegen tegen de kosten van het handhaven van die eigendomsrechten. Soms zijn andere instrumenten effectiever voor het verbeteren van de allocatie dan het vaststellen van private eigendomsrechten. Overheidsregulering of staatseigendom kan in sommige gevallen minder kwaad dan het geforceerd creëren en handhaven van private eigendomsrechten. En aangezien het vaststellen van eigendomsrechten een sociaal proces is, kunnen conflicten over de verdeling van kosten en baten ertoe leiden dat er geen eigendomsrechten tot stand komen, of dat er een heel inefficiënt systeem van eigendomsrechten tot stand komt.